

Színház- és Filmművészeti Egyetem

Doktori Iskola

A hangszeres színház többműfajúsága

A doktori értekezés tézisei

Grillusz Sámuel

2018

Témavezető: Dr. Tallér Zsófia

A hangszeres színház műfaja az 1960-as évektől kezdve van jelen az európai és amerikai hangversenyszínpadokon. A műfaj alkotói zeneszerzők, akik ugyanakkor sajátos kompozíciókat a zene és a színház eszköztárával hozták létre, elsősorban hangszeres előadók számára. A szakirodalom alapján a hangszeres színház műfaját elkülöníthetjük a hagyományos zenés színházi műfajoktól, így az opera, operett, musical stb. kívül esnek a műfaj, így doktori kutatásom területén is.

Tézisem szerint a hangszeres színház, a színház és a zene önálló művészeti ágának együttműködéséből jön létre, ezért a két művészeti ág önállósága továbbra is kimutatható benne. További tézisem, hogy ezt, a művészeti ágak önállóságára épülő többműfajúságot a figyelmes alkotói munka kiegyensúlyozhatja, vagyis egy kompozíción belül, a két művészeti ág eszközeinek elkülönítésével, kontrasztjával képes megszüntetni művészeti ágak alá- illetve fölérendelt viszonyait, ahelyett, hogy a különálló művészeti ágakat összeolvasztaná.

Tézisem szerint ez a kettős természetű hatásmechanizmus különbözteti meg a hangszeres színházat azoktól a kialakulásával egyidejűleg zajló folyamatoktól, melyet az értekezés 2.2. alfejezetében is ismertetett szakirodalom a színház muzikalizálódásaként, illetve a zene teatralizálódásaként tart számon. Ezen folyamatok ugyanis a művészeti ág szempontjából egységes zenei vagy színházi alkotásokra jellemzőek, melyek eszköztárában a másik művészeti ág eszköze jelenik meg, ezért az egyes művek, saját művészeti águk eszköztárának kibővítésével élnek, anélkül, hogy a másik művészeti ág egysége önállóan megjelenhetne.

Kutatásom során tehát a hangszeres színház többműfajúságán belül, a benne megjelenő két művészeit ág – a színház és a zene – önállóságát vizsgáltam elsősorban.

A vizsgálatok során két kérdésre kerestem továbbá választ: szerettem volna megállapítani, hogy mennyire mutatható ki, illetve mennyire biztosított a két művészeti ág autonómiája e szintetikus műfaj kompozíciós, illetve előadói eszköztárában, illetve szükségesnek éreztem megvizsgálni, hogy ez az autonómia milyen mértékű, a hangszeres színházi alkotásokon belül melyik műfaj milyen önállóságot mutat. Mindezt azért, hogy megtudjam, mennyire szükséges, hogy a két művészeti ág az együttműködésük során hierarchikus viszonyba kerüljön egymással.

Mivel a műfajról szóló magyar nyelvű szakirodalom csekély, fontosnak tartottam a műfaj kialakulásának körülményeit legalább olyan mértékben leírni dolgozatomban,

amennyire ez a fenti kérdések megválaszolásánál releváns lehet.

Kutatásom során négy fő módszert alkalmaztam:

1., A nemzetközi szakirodalom megismerése.

Az írások közül kiemelkedően az összefoglaló jellegű művek voltak nagy segítségemre, mint pl. Eric Salzman és Thomas Desi *The New Music Theater*¹ című kötete, vagy Matthias Rebstocknak, Mauricio Kagelnek a műfaj megteremtőjének alkotói metódusáról szóló könyve, a *Komposition zwischen Musik und Theater*.² Ezek mellett Falk Hübner, a hangszeres színház előadói praxisa szempontjából releváns munkája, a *Shifting identities: the musician as theatrical performer*³ című könyve támogatta jelentősen kutatásomat.

2., A műfaj fontosabb, historikus műveinek közvetlen elemzése.

Mivel a hangszeres színház elsősorban a zeneszerzői hagyományból nőtte ki magát, ezért a szerzők partitúrában rögzítették szándékaikat. Így ezek vizsgálata volt számomra az elsődleges egy-egy mű megközelítésénél. Emellett azonban igyekeztem minden esetben a partitúrák realizálásával létrejövő élő előadásokat, illetve az ezek közti különbségeket is figyelembe venni az alkotások elemzésénél. Ennek a munkának egy fontos része volt az, hogy sok művet megpróbáltam a nagyközönség számára is elérhetővé tenni. A kutatás első éve óta kurátorként és szervezőként, gyakran színpadi alkotóként segítem a műfajhoz kapcsolódó XX. és XXI. századi művek bemutatását, a budapesti hangversenytermekben és színházakban évenként megrendezésre kerülő *Átlátszó Hang Újzenei Fesztivál* keretében. A hazai és nemzetközi alkotókkal, előadókkal történő szoros együttműködésnek része, a bemutatandó művek kiválasztása, elemzése, illetve teljes színpadra állítása is.

3., Interjúk készítése.

Beszélgetőtársaim a műfajról osztották meg velem tapasztalataikat. Az interjúk közül néhány leírata és az ehhez fűzött megjegyzéseim a dolgozat függelék részében szerepelnek,

---

¹ Thomas Desi - Eric Salzman, *The New Music Theater*, Oxford University Press, 2008

² Matthias Rebstock: *Komposition zwischen Musik und Theater. Das instrumentale Theater von Mauricio Kagel zwischen 1959 und 1965* Hofheim, Wolke Verlag, 2007.

³ Falk Hübner: *Shifting Identities - Musician as theatric performer*, Universiteit Leiden 2013

illetve a disszertáció során több alkalommal hivatkozom az interjúalanyok véleményére. Ezek az interjúk általában négyszemközt zajlottak, azonban a privát interjúk készítésével párhuzamosan a műfaj képviselőivel folytattam néhány nyilvános, pódium-beszélgetést is különféle rendezvényekhez - általában szintén a korábban említett fesztivál eseményeihez – kapcsolódóan. Ezek felvételeire szintén hivatkozom az értekezés során.

4., Önálló művészi munka.

Az általam felvetett kérdésekre alkotások létrehozásával is kerestem a válaszokat. Ebből a munkából született meg két programszerű, lényegét tekintve hangszeres színházi mű: a három darabból álló, hangversenytermi bemutatásra szánt szóló hangszerekre komponált kamarazenei ciklus, a *Monument* sorozat, melyben mindkét művészeti ág egyenlő mértékű autonómiával rendelkezik, valamint a *Trió* című, háromszereplős színházi előadás, melynek zenei rétegét Csikós Attila drámaíró korábban publikált szövegére komponáltam. Ez utóbbiban a zene önállóságának lehetséges hierarchikus viszonyait mutattam be katalógusszerűen.

A négy módszer együttes alkalmazásának segítségével a műfaj mai és historikus, elméletéhez és gyakorlatához, valamint a saját alkotói munkám ehhez kapcsolódó rétegeihez egyaránt hozzáférhettem. Ennek a szerteágazó művészi kutatásnak összefoglalása a doktori értekezés, melynek zárszavaként igyekeztem választ találni a fenti kérdésekre.

Az értekezés négy fejezetből, valamint öt, általam készített interjú közreadásából emellett pedig a művészi munkák partitúráiból áll.

Az első fejezetben, a rendelkezésre álló források összevetésével, a hangszeres színház műfajának meghatározását, kategorizálását és elnevezéseinek ismertetését végzem el.

A második fejezetben a műfaj kialakulásának, történelmi előzményeinek, rövid, a kutatás szempontjai szerint releváns részeinek összefoglalása található. A fejezet végén a hangszeres színház műfajánál jóval korábbi elv, a huszadik század elején keletkezett *Monumentalkunst* igényének kialakulását, és az összművészettel való összevetését ismertetem.

Az értekezés harmadik fejezetben a műfaj gyakorlatát vizsgálom. Ennek része a színházi és a zenei gyakorlatból következő előadói identitásoknak az összehasonlítása.

valamint Otto M. Zykan, osztrák zeneszerző négy művének ismertetése. Ez utóbbiakkal a hangszeres színház alkotói eszköztárát, elsősorban a hangverseny színpadokon megjeleníthető színházi réteget mutatom be. Zykan életműve, a teljes történelmi repertoárnak egy speciális, kevésbé ismert része. Ráadásul az elemzett műveinek kiválasztásánál nem volt szempont sem az életmű, sem a műfaj átfogó ismertetése. A szerző személye, illetve a művek kiválasztása mindössze azt a célt szolgálta, hogy a műfajban jelenlévő, engem érdeklő működési mechanizmusokat szemléltethessem. Otto M. Zykan – általam nagyra tartott – művészetének bemutatása szubjektív döntés, melyben munkált az is, hogy a róla szóló szakirodalom – szemben a hangszeres színház jelentős és jegyzett alkotóival, mint Mauricio Kagel, Georges Aperghis, Vinko Globokar vagy Heiner Goebbels – nemzetközi szinten is csekély, így a neki szentelt fejezet egyfajta hiánypótlásként is értelmezhető.

A disszertáció negyedik fejezetében a kutatáshoz kapcsolódó művészi alkotásaimat elemzem egy sajátosság – a fenti tézisek szerinti - szempontrendszer alapján. A művek gyakorlati elemzése azt mutatja, hogy a két művészeti ág hierarchikus viszonyának időszakos és változatos felbukkanása, egy kompozíción belül természetes igény, amennyiben multidiszciplináris és nem interdiszciplináris – azaz a hagyományos művészeti ágak keverékéből létrejövő, önálló – jelenséget vizsgálunk. A hierarchikus viszonyok szabályozása, illetve végső soron a művészeti ágak önállóságának biztosítása olyan művészi feladat, melynek megoldására a hangszeres színház szerzői műfaja lehetőséget kínál.

Az értekezéshez hat hosszabb interjú leiratát csatoltam függelékként. Beszélgetőtársaim, a zene és a színház keresztmetszetében létrejövő előadóművészeti alkotások létrehozói. A pozícióik határolják számomra a tágabban értelmezett kutatási területemet. Személyes kutatói attitűdömből fakadóan, a gyakran egymással ellentmondásba kerülő vélemények szerepeltetésén, valamint a leiratok lábjegyzetekkel való ellátásán és közreadásán túl, nem vállalkoztam sem az általuk megfogalmazottak értékelésére, sem állításaik megerősítésére vagy cáfolására. Pontosan azért nem, mert meggyőződésem, hogy a különböző, gyakran meglehetősen sarkos, általános jelleggel megfogalmazott gondolatok mind egy olyan, manapság formálódó közvélemény lenyomatai, melyekből egységes álláspontot leszűrni nem érdemes, hiszen pontosan ez a diverzitás határozza meg az értekezésben taglalt többműfajúság aktuális territóriumait.